

СЪДЕБНАТА ЗАЩИТА НА ТРУДОВИТЕ ПРАВА

Доц. д.н. Ивайло Стайков*

Нов български университет, София, България

Резюме: В статията е изследвано оправосъдяването на българското трудово право, т.е. съдебната защита на трудовите права, което е пряко следствие от приемането и действието на Конституцията на Република България от 1991 г. Представен е и исторически преглед на нормативната уредба на реда за разглеждане на трудови спорове преди 1993 г., предвид обстоятелството, че в продължение на десетилетия трудовите спорове са извадени от подведомствеността на съда, като по отношение на тях правораздаването се осъществява не от съда (правосъдие), а от особена юрисдикция.

Ключови думи: трудови права; съдебна защита; трудово право; Конституция.

* istaikov@nbu.bg

JUDICIAL PROTECTION OF LABOUR RIGHTS

Assoc. prof. Ivaylo Staykov, DSc*

New Bulgarian University, Sofia, Bulgaria

Abstract: The article examines the judicial protection of labour rights, i.e. their reference to the jurisdiction of the courts, which is a direct consequence of the adoption and operation of the Constitution of the Republic of Bulgaria from 1991. A historical overview of the legal framework of the procedure for examining labour disputes before 1993 is also presented, given the fact that in continuation for decades, labour disputes have been removed from the jurisdiction of the court, and in relation to them, the administration of justice is carried out not by the court (justice), but by a special jurisdiction.

Keywords: labour rights; judicial protection; labour law; Constitution.

* istaikov@nbu.bg

I. Най-важното значение на приетата на 12 юли 1991 г. Конституция на Република България от VII-ото Велико Народно събрание (обн., ДВ, бр. 56 от 13 юли 1991 г., в сила от деня на обнародването ѝ, изм. и доп.), е нейното юридическо значение. Самата Конституция в своя чл. 5, ал. 1 провъзгласява върховенството си в йерархията на нормативните актове. Поради същността си на основен закон, Конституцията урежда основните, конституционните аспекти на всеки отделен правен отрасъл в единната национална правна система. Така е и по отношение на трудовото право като самостоятелен правен отрасъл, съобразно научно обоснованото отраслово деление на българската правна система.

В следващите редове се прави анализ на едно конкретно проявление на въздействието на Конституцията от 1991 г. върху развитието на българското трудово право¹. Това е неговото оправосъдяване, т.е. съдебната защита на трудовите права, което е пряко следствие от приемането и действието на Конституцията. Неслучайно използвам понятието „оправосъдяване на трудовото право“, въпреки че в действителност става въпрос за оправосъдяване на разглеждането на трудовите спорове – тяхното отнасяне в подведомствеността на съдилищата. Понятието „оправосъдяване на разглеждането на трудовите спорове“ е въведено в научен оборот от проф. Васил Мръчков². Трудовите спорове съпътстват цялото динамично развитие на индивидуалното трудово правоотношение – неговото възникване, осъществяване и прекратяване. Те са израз на икономически обусловените конфликти в интересите на страните на това правоотношение. Особено отчетливо това се проявява при прекратяване на трудовото правоотношение, където правната уредба на защитата срещу незаконно прекратяване придобива съществено значение. Но трудови спорове има и в колективното трудово право – правни и неправни колективни трудови спорове. Редът за тяхното разглеждане и решаване също има важно значение,

¹ Вж. МРЪЧКОВ, В. Конституцията и правната реформа. – В: Закон, 1993, № 1, 23-35; **от него:** Въздействие на новата Конституция върху трудовото право. – В: Съвременно право, 1998, № 3, 50-62; Конституционализиране на трудовото право. – В: Конституционни изследвания. Т. 1. София: Конституционен съд на Република България и Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2019, 93-142.

² МРЪЧКОВ, В. Трудово право. Специална част. София: Сиби, 1997, с. 538; **от него:** Трудово право. 10. прераб. и доп. изд. София: Сиби, 2018, с. 721.

както за отделния работник или служител, така и за защита на общия професионален интерес, отстояван от синдикатите, както и за интересите на работодателя или работодателската организация. Редът за защита на индивидуалните и на колективните трудови права е една от основните и съществени правни гаранции за реалността на самите субективни трудови права. Затова оправосъдяването на разглеждането на трудовите правни спорове (индивидуални и колективни) може да се разглежда и като оправосъдяване на цялото българско трудово право.

II. За да може да бъде разбрано и правилно оценено оправосъдяването на трудовото право, трябва да се направи исторически преглед на нормативната уредба на реда за разглеждане на трудови спорове преди 1993 г. Годината е 1993 г., защото Законът за изменение и допълнение на Кодекса на труда, обн., ДВ, бр. 100 от 10.12.1992 г., влиза в сила на 1.01.1993 г.

1. В продължение на десетилетия трудовите спорове са извадени от подведомствеността на съда, което означава, че по отношение на тях правораздаването се осъществява не от съда (правосъдие), а от особена юрисдикция. При създаването на българското трудово право в края на XIX в. и началото на XX в. законодателят ги именува „помирителен съд“ за индивидуалните трудови спорове³, като по-късно се въвежда и „помирителна комисия“ за колективните трудови спорове. През 1925 г. е приет Законът за настаняване на работа и осигуряване при безработица⁴, по силата на който към инспекциите по труда се създават помирителни (трудова) съдилища, в чиято подведомственост се отнасят трудовите спорове между работници и господари (с тогавашната легална терминология)⁵.

³ ЯНУЛОВ, Ил. Посредническите съдилища и класовата борба. – В: Общо дело. Списание за книжовен и обществен живот, м. ноември 1904 г., София.

⁴ Утвърден с Указ № 14 от 12 април 1925 г. и обн. в ДВ, бр. 26 от 5 май 1925 г. Вж. и измененията и допълненията му, направени с Наредбата-закон за изменение и допълнение на Закона за настаняване на работа и осигуряване при безработица от 1934 г. (утвърден с Указ № 183 и обн. в ДВ, бр. 188 от 19.11.1934 г.).

⁵ Вж. ТРИЗЛИНЦЕВ, Ив. М. Помирителни съдилища [по въпроси относно настаняването, уволняването, назначаването, изплащането на заплата и изпълнението на правилника за вътрешния ред на предприятието]. – В: Адвокатски преглед, 1927, № 9, 120-122; **от него:** Иск на работодателя и насрещен иск пред помирителните съдилища. – В: Адвокатски преглед, 1930, № 9, с. 113-114; Помирителен съд по Закона за настаняване на работа и осигуряване при

При действието на Наредбата-закон за колективните трудови договори и уреждането на трудовите конфликти от 1936 г. (обн., ДВ, бр. 214 от 1936 г.), съобразно вида на колективния трудов спор, подведомствеността за неговото разглеждане е различна. Споровете за предсрочно прекратяване на колективните трудови договори по искане на всяка от страните (чл. 6, ал. 1, изр. 2) се разглеждат от помирителни (трудови) съдилища, създадени по Закона за настаняване на работа и осигуряване при безработица от 1925 г. с председател местния околийски съдия и членове – по един представител на професионалните организации на работниците и на работодателите. Техните решения са окончателни и не подлежат на обжалване, т.е. производството е едноинстанционно. Споровете относно тълкуването и прилагането на колективните трудови договори (чл. 7, ал. 1, изр. 2) също се разглеждат от помирителните съдилища, но решенията им подлежат на обжалване пред областните съдилища. Видно е, че тези два вида колективни трудови спорове са подведомствени на съда, въпреки че самият съд е специализиран съд, изграден на трипартитен принцип. Самите помирителни съдилища се създават към инспекциите по труда със заповед на министъра на търговията, промишлеността и труда. Третата група колективни трудови спорове – при липса на колективен трудов договор (чл. 8, ал. 1), се разглеждат от общинските помирителни комисии, създадени към инспекциите по труда. Решенията на общинските помирителни комисии, както и тези на Централната помирителна комисия се приемат с единодушие и са окончателни. Когато общинската помирителна комисия или Централната помирителна комисия не може да постигне единодушие по решаването на спора, техните решения по пътя на обжалването достигат до Централната помирителна комисия при Дирекцията по труда и обществените

безработица. За спорове между работници и господари. Кратко ръководство, съдебна практика и решения на Върховния касационен съд. София: Камбана, 1933; ДОБРИНОВ, В. Хр. Делата между работници и господари в помирителния съд при инспекциите на труда. Малък коментар за работници и господари. София: Софийски търговски вестник, 1933; **от него:** Учителските дисциплинарни дела. Теоретично-практическо ръководство за учителя по защитата му като дисциплинарно обвиняем, при дисциплинираното следствие, в окръжните дисциплинарни комисии и висшата дисциплинарна комисия и съвет. С образци от жалби и решения на Софийската окръжна дисциплинарна комисия и висшата дисциплинарна комисия и съвет при Министерството на народното просвещение. София: Т. Т. Драгиев, 1934.

осигуровки към Министерството на търговията, промишлеността и труда, министъра на търговията, промишлеността и труда и до Министерския съвет. Всички посочени органи действат като административни (особени) юрисдикции. Процесуалните правила относно производството пред тях са уредени в чл. 8-17 от наредбата-закон. Актовете, с които се произнасят тези органи, са помирителни решения (от общинските и Централната помирителна комисия) и арбитражни решения (от министъра на търговията, промишлеността и труда и от Министерския съвет). В трудовоправната теория този ред за разглеждане на тези колективни трудови спорове се определя като задължителен трудов арбитраж, който се осъществява при активното участие на държавната администрация⁶.

С приетия в края на 1945 г. и влязъл в сила на 13 май 1946 г. Закон за учредяване на помирителни комисии по тълкуване и прилагане на колективните трудови договори (обн., ДВ, бр. 102 от 1945 г.) се създават местни и Централна помирителна комисия. Местните помирителни комисии се състоят от началника на инспекцията по труда, по един представител на работниците и на работодателите. Тяхната компетентност е да тълкуват колективните трудови договори, да разрешават споровете между работниците и работодателите по

⁶ Вж. ОШАНОВ, Р. Колективният трудов договор и трудовият арбитраж. Правно-догматично разяснение на Наредбата-закон за колективния трудов договор и уреждане на трудови конфликти. София: Печ. „Андреев & Йотов“, 1937, 40-66; **от него**: Как да се реформира трудовото правосъдие у нас? (Резюме от изложението, направено пред научно-съвещателния комитет на Б. Р. Съюз). – В: Труд и право, 1940, № 4; За корпоративните искове по спорове за приложението и тълкуването на колективните трудови договори. – В: Адвокатски преглед, 1940, № 12, 157-160; Правната закрила на труда в България. София: Печ. „Андреев & Йотов“, 1943, 209-211, 220-227; СТАЙНОВ, П. По допустимостта на корпоративните жалби за отмяна. – В: Правна мисъл, 1937, 790-797; АНГЕЛОВ, А. С. Уреждане на колективните трудови конфликти в България. – В: Юридически архив, 1939, кн. 4, 5 и 6, 575-594; **от него**: Корпоративната жалба за отмяна в защита на общия професионален интерес. – В: Правни изследвания, посветени на проф. Венелин Ганев. София: Придворна печ., 1939, 483-516; Корпоративните искове. – В: Труд и право, 1940, № 1-2, 5-18; ДРАГАНОВ, Д. Ограничаване компетентността на помирителните съдилища. – В: Правна мисъл, 1940, № 3, 198-201; ТОПУЗАНОВ, С. Трудовото правосъдие. – вестник „Труд“, бр. 211 от 24.02.1940 г.; ЯНУЛОВ, Ил. Трудово право и социално законодателство. Ч. 1. София: Държ. висше училище за финансови и административни науки, 1946, 341-344; МИРКОВ, Д. Каква е силата и значението на решението на общия граждански съд, постановено по спор, подсъден на трудово-помирителния съд, и решението на последния – по спор от компетенцията на първия? – В: Адвокатски преглед, 1945, № 18-19, 141-142.

тяхното прилагане, да се произнасят по въпроси относно намаляването или увеличаването на персонала в предприятието и т.н. Техните решения могат да се обжалват пред Централната помирителна комисия, която също има трипартитен персонален състав: председател – началникът на инспекцията по труда при Министерството на социалната политика и членове: представител на Общия работнически професионален съюз и на Съюза на работодателите. От анализа на действащата тогава правна уредба е видно все по-засилващото се участие на профсъюзите в правораздавателната дейност по трудови спорове⁷. Този модел за разглеждане на правните спорове се запазва в същността си в продължение на десетилетия – до края на 1992 г., когато се извършва радикалната нормативна промяна⁸.

2. С приемането на Конституцията на Народна република България от 6.12.1947 г. се поставят основите на централизираното и планово регулиране на социално-икономическите отношения в страната, и в частност на трудовите отношения, като един от основните видове икономически отношения. Това дава съществено отражение върху цялостното развитие на българското трудово право, в т.ч. и на правната уредба на разглеждане на индивидуални и колективни трудови спорове⁹.

Първият български кодификационен закон в материята на трудовите отношения – Кодексът на труда от 1951 г.¹⁰ урежда особена система за разглеждане на трудовите спорове (чл. 133 КТ 1951 г.). В кодекса са уредени три

⁷ СТАЛЕВ, Ж. Трудово правораздаване. – В: Юридическа мисъл, 1946, № 8, 653-663; ГЕОРГИЕВ, К. Трудови съдилища. – В: Юридическа мисъл, 1947, № 2-3, 221-225; ЯНУЛОВ, Ил. Трудово право. 2. прераб. изд. София: Университетска печатница, 1948, 315-316; ЛАКОВ, Д. Професионално представителство в помирителните (трудовете) съдилища. – В: Адвокатски преглед, 1948, № 8, 82-84.

⁸ Вж. относно тази проблематика МРЪЧКОВ, В. Колективните трудови спорове и правото на стачка. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1992, 45-57; **от него**: Трудово право. Обща част. София: Сиби, 1996, с. 75; СРЕДКОВА, Кр. Уреждане на колективни трудови спорове чрез арбитраж. – В: Юридически свят, 2004, № 1, 160-161; **от нея**: Трудово право. Обща част. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2010, 66-67.

⁹ За уредбата на трудовите отношения и закрилата на труда в Конституцията от 1947 г. вж. ЯНУЛОВ, Ил. Трудово право, 7-19.

¹⁰ Обн., Известия на Президиума на Народното събрание, бр. 91 от 13.11.1951 г., в сила от 17.11.1951 г., отм.

процесуални реда за разрешаването на трудови спорове: такива, които се разглеждат от помирителни комисии към предприятията; трудови спорове, разглеждани от съда; трудови спорове, разглеждани по административен ред. Освен в Кодекса на труда, правната уредба се съдържа и в няколко подзаконовни нормативни акта, по-важните от които, са Правилникът за помирителните комисии¹¹ и Наредбата за разглеждане на трудови спорове от съдилищата¹². Това е един от примерите за многостепенност на правната уредба – в законов и в подзаконов нормативен акт на основни и важни обществени отношения, един от характерните белези на нормотворчеството в тоталитарния, социалистически период от развитието на българското трудово право.

Основната правораздавателна инстанция по трудовите спорове, която разглежда най-голям брой от тях, е помирителната комисия. Помирителната комисия се изгражда към профкомитета в предприятието, учреждението или организацията¹³. По указание на Централния съвет на професионалния съюз могат да се създават сменни и цехови помирителни комисии (чл. 134 КТ 1951 г. и чл. 2, ал. 1 и 3 от Правилника за помирителните комисии). Всяка помирителна комисия се състои от равно число представители на администрацията и профкомитета, като представителите се посочват поотделно от администрацията и профкомитета, т.е. те са изградени на паритетно начало. Паритетното начало характеризира не само структурата, но и дейността на помирителната комисия. То се изразява също така и в единодушието, което се изисква за постигане на съгласие между отделните страни и помирителната комисия. Любопитна подробност от съвременна гледна точка е, че членовете на помирителната комисия, както и свидетелите и вещите лица, не получават възнаграждение за участието си в заседанията на комисията.

В подведомствеността на помирителната комисия са включват: 1. трудовите спорове относно бъдещите условия на труд – неискови (неправни) спорове (изключителна подведомственост, която не може да бъде накърнявана от съдилищата); 2. правните спорове, изчерпателно изброени в чл. 136, ал. 1 КТ

¹¹ Обн., Изв., бр. 38 от 9.05.1952 г., отм.

¹² Обн., Изв., бр. 47 от 3.06.1952 г., изм. и доп., отм.

¹³ По идеологически съображения, това е легалното наименование на работодателя като страна на индивидуалното трудово правоотношение в продължение на десетилетия.

1951 г., които задължително трябва да се разглеждат само от помирителната комисия (задължителна подведомственост). Тези трудови спорове не могат да бъдат приемани за разглеждане направо и пряко от съда. До съда те могат да достигнат, само ако помирителната комисия не постигне съгласие за решаване на спора или ако окръжният комитет на профсъюза отмени решението на помирителната комисия; 3. в подведомствеността на помирителната комисия се включват и всичките спорове по алтернативната подведомственост (чл. 136, ал. 2 КТ 1951 г.), т.е. тогава, когато страните могат да избират кой да реши техния трудов спор – съда или помирителната комисия, и да сезират един от тия два органа съобразно избора си.

При тази правна уредба на дейността им, в трудовоправната и процесуалноправната наука помирителните комисии по правната си същност се определят като особени юрисдикции¹⁴. Професор Любомир Радоилски дава следната аргументация за това: „Преди всичко правораздавателната власт на помирителните комисии не зависи от волята на спорещите страни (затова те не са помирителни съдилища), нито от волята на профкомитета или администрацията на предприятието, а е задължителна и законоустановена. Представителите на профкомитета и администрацията не действат като пълномощници на страната, която ги е посочила. Помирителната комисия не е орган на профкомитета“¹⁵. На свой ред проф. Живко Сталев отбелязва, че „помирителната комисия при вземането на своите решения трябва да изхожда само от съображения на строгата законност, без да е длъжна да изпълни ничии указания във връзка с разрешаването на трудовия спор, с който тя е сезирана. Тя действа с присъщата на съдилищата съдийска независимост“¹⁶.

¹⁴ За правната същност и характеристиките на особените (административни) юрисдикции в този исторически период, вж. СТАЛЕВ, Ж. Особени юрисдикции. – В: Социалистическо право, 1954, № 5, 12-50; СТАЙНОВ, П. Особените юрисдикции в областта на администрацията. София: БАН, 1956; ДЕРМЕНДЖИЕВ, Ив. Административно право на НРБ. София: Унив. изд. „Климент Охридски“, 1989, 294-314.

¹⁵ РАДОИЛСКИ, Л. Трудово право на Народна република България. София: Наука и изкуство, 1957, с. 598.

¹⁶ СТАЛЕВ, Ж. Трудово правораздаване. В: Известия на Икономическия и Правния институт на Българската академия на науките. Серия „Правни науки“, 1953, кн. 1-2, с. 56; **от него**: Гражданският процес и социалистическите организации. София: Наука и изкуство, 1956, с. 81.

Решението на помирителната комисия подлежи на обжалване пред окръжния комитет на съответния профсъюз като втора инстанция при разглеждането на трудовия спор. По същността си това е въззивно обжалване на един правораздавателен акт, а окръжният комитет на профсъюза действа като правораздавателен орган. Професор Л. Радоилски посочва, че „окръжният комитет на профсъюза, респективно неговото бюро, е правораздавателна инстанция за обжалваните пред него решения на помирителната комисия (чл. 134, 138 КТ 1951 г.)“¹⁷. Централният комитет на съответния профсъюз също така действа като правораздавателна инстанция, като решава молбите за преглед по реда на надзора на влезлите в сила решения на помирителните комисии. Посредством възлагането на функцията по преглед по реда на надзора на влезлите в сила решения на помирителните комисии на Централния комитет на съответния профсъюз, помирителните комисии, въпреки същността си на особени юрисдикции, са изключени от системата на подлежащите на контрол от Върховния съд органи, по действащото тогава процесуално право. Помирителните комисии не са организационно включени и в държавния административен апарат, а представляват една самостоятелна, цялостно организирана система за трудово правораздаване, разрешаващо изключително трудови спорове. Тя се организира и се намира под контрола на професионалните съюзи¹⁸.

Съдът разглежда трудови спорове, по които помирителната комисия не е постигнала единодушие за решаването им или окръжният комитет на профсъюза е отменил решението ѝ, както и спорове, предоставени от закона в изключителната подведомственост на съда. Компетентен е общият граждански съд, като родовата и местната подсъдност по трудови дела се определя по общите правила на Гражданския процесуален кодекс от 1952 г. (отм.). Трудовите спорове се разглеждат от съда с участието на съдебни заседатели, както тогава, когато действа народният съд (първоинстанционният съд по действащото към онзи момент гражданскопроцесуално право), така и тогава, когато действа окръжният съд като първа инстанция, когато се разглеждат индивидуални

¹⁷ РАДОИЛСКИ, Л. Трудово право, с. 122.

¹⁸ Пак там, с. 599.

трудови спорове, така и при разглеждане на спорове по тълкуването и прилагането на колективен трудов договор.

Някои трудови спорове са изключени от подведомствеността както на помирителните комисии, така и на съда. Те се разглеждат по административен ред, след обжалване пред висшестоящия орган или организация¹⁹. На обжалване само по административен ред, подлежат освобождаването от длъжност на изборни работници и служители; уволнението на отговорни работници; наложените дисциплинарни наказания, извън дисциплинарното уволнение; уволнението по искане на централния комитет на съответния профсъюз²⁰.

¹⁹ МИХАЙЛОВ, Б. Разглеждане на трудови спорове по административен ред. – В: Проблеми на труда, 1977, № 6, 63-68.

²⁰ Подробно за системата за разглеждане на трудови спорове по Кодекса на труда от 1951 г. и подзаконовите нормативни актове по прилагането му вж. ЛИЛКОВ, Д., Д. АНЧЕВ, Т. БЕЛЕВ. Практическо ръководство за помирителните комисии. С разяснения по Кодекса на труда. София: Профиздат, 1952; 2. осн. прераб. и доп. изд. със заглавие Ръководство за помирителните комисии. София: Профиздат, 1956; ВЕЛЕВ, В. Коментар на Кодекса на труда. София: ДИ „Наука и изкуство“, 1953; 2. прераб. изд. със заглавие Коментар на Кодекса на труда: Трудови правоотношения, 1954; ВЪРБАНОВ, В. Помирительните комисии – органи за спазване на социалистическата законност. – В: Комунално стопанство, 1954, № 9, 17-18; РАДОИЛСКИ, Л. Трудово право, 585-637; МИРКОВ, Д. От какви реформи се нуждае нашето трудово правораздаване? – В: Социалистическо право, 1957, № 6, 76-79; **от него**: Съдебна защита на трудовите права на гражданите на НРБ. София: Наука и изкуство, 1959; Трудово правораздаване в Народна република България. [Прераб. и доп. Живко Сталев]. София: Наука и изкуство, 1964; ЛИЛКОВ, Д., Д. АНЧЕВ. Помирительни комисии. София: Профиздат, 1959; БРАЙКОВ, Ст. Приложим ли е ГПК в производството пред помирителните комисии? – В: Социалистическо право, 1959, № 3, 65-68; ПАНЧЕВ, Б. Необходимо ли е рекламационното производство за водене на трудови спорове? – В: Социалистическо право, 1960, № 1, 48-53; КАМЕНОВ, Н. За подведомствеността на трудовите спорове. – В: Социалистическо право, 1968, № 9, 40-45; Устройство на помирителната комисия. – В: Правна мисъл, 1968, № 6, 52-60; ЛИЛКОВ, Д., Д. АНЧЕВ. Ръководство по разрешаване на трудови спорове. Разяснения по Кодекса на труда. София: Профиздат, 1965; ТАШЕВ, Т. Знаят ли това помирителните комисии? София: Профиздат, 1967; **от него**: Профкомитетът и трудовите спорове. София: Профиздат, 1971; СТОЯНОВ, Ив. За нова уредба на трудовото правораздаване от несъдебни органи. – В: Социалистическо право, 1972, № 5, 18-25; АНЧЕВ, Д. Разглеждане на трудовите спорове. – В: Бюлетин на СЮБ, 1977, № 3-4, 82-96; **от него**: Трудови спорове и ред за решаването им. София: Наука и изкуство, 1982; МИХАЙЛОВ, Б. Правен режим на трудовите спорове. – В: Проблеми на труда, 1979, № 4, 39-46; № 5, 51-57; № 6, 46-56; НАКОВ, Г., П. ДИМИТРОВА. Наръчник за разглеждане на трудови спорове. [С.]: Профиздат, 1981; МИЛОВАНОВ, Кр. Към по-нататъшно подобряване на трудовото правораздаване. – В: Правна

Така възприетата система за разглеждане на трудовите спорове (правни и неправни, индивидуални и колективни) при действието на първия Кодекс на труда от 1951 г. е почти дословно копирана от правната уредба на тази материя в съветското трудово право от този период. Професор Любомир Радоилски изрично отбелязва това в своя университетски курс по трудово право: „Правната уредба на трудовите спорове у нас както в Кодекса на труда, така в Правилника за помирителните комисии и другите подзаконови актове, следва отблизо съветското право в неговия вид при създаване на нашия кодекс, в който (както и в издадените въз основа на него подзаконови актове) бяха систематизирани и съобразени с нашите нужди редица съветски нормативни актове и практика“²¹.

3. На 22.03.1986 г. е приет вторият български Кодекс на труда²². Той в продължение на близо четири десетилетия е основният трудов закон в страната. В първоначалната си редакция кодексът е приет при действието на третата българска Конституция – Конституцията на Народна република България от 1971 г.²³ и в условията на централизирана планова икономика, изградена върху основата на пълното господство на държавната собственост.

мисъл, 1982, № 1, 62-66; ДАНАИЛОВ, Д. Трудовите спорове, профкомитетът, колективът. – В: Български профсъюзи, 1984, № 2, 22-23; НАКОВ, Г. Трудови спорове. София: Профиздат, 1986.

Поради спецификата на проблематиката на разглеждането на трудовите спорове, тя винаги е била предмет на анализ и в българската гражданскопроцесуална наука. Вж. при действието на Гражданския процесуален кодекс от 1952 г. (отм.) ЯНОВСКИ, Б. Трудът и гражданският процес. – Год. СУ. Юрид. фак. Т. 60, Кн. 1, 1969, 211-230; СТАЛЕВ, Ж. За новата уредба на трудовото правораздаване. – В: Социалистическо право, 1972, № 2, 3-11, както и цит. в бел. 16 под линия две съчинения на проф. Ж. Сталев; МИНГОВА, А. Актуални въпроси на правораздаването по трудови спорове. – В: Правна мисъл, 1993, № 3, с. 56-63. При действието на сегашния Граждански процесуален кодекс от 2007 г., особено относно правната уредба на бързото производство (чл. 310-317 ГПК) по някои индивидуални трудови спорове по чл. 310, ал. 1, т. 1 ГПК, вж. СТАМБОЛИЕВ, Огн. – В: СТАЛЕВ, Ж., Ан. МИНГОВА, Огн. СТАМБОЛИЕВ, В. ПОПОВА, Р. ИВАНОВА. Българско гражданско процесуално право. 9. прераб. и доп. изд. София: Сиела, 2012, 758-764.

²¹ РАДОИЛСКИ, Л. Трудово право, с. 596, бел. 19 под линия.

²² Обн., ДВ, бр. 26 от 1.04.1986 г. и бр. 27 от 4.04.1986 г., в сила от 1.01.1987 г.

²³ За приемането и характеристиката на двете български Конституции от 1947 г. и 1971 г. като етапи в конституционното развитие на България, вж. СТОЙЧЕВ, Ст. Конституционно право на Република България. София: Петър Г. Христов, 1993, 38-42; СПАСОВ, Б. Учение за Конституцията. 2. прераб. и доп. изд. София: Сиби, 1994, 38-47; МИХАЙЛОВА, Ек. Тоталитарната

Господстващата тогава партийна идеология енергично пропагандира „новата“ правна уредба на трудовите отношения в страната. Ръководителят на БКП и българската държава Тодор Живков (считайки себе си за „създател“ на политическата и теоретическата основа на бъдещия Кодекс на труда, която всъщност е чисто партийна концепция на господстващата тогава комунистическа партия) още на Ноемврийския пленум на ЦК на БКП през 1982 г. определя в своя доклад, че новият Кодекс на труда, който трябва да се приеме, ще бъде „трудова Конституция“ на Народна република България²⁴.

Редът за разглеждане на трудовите спорове в основни линии следва вече утвърдената система от органи по Кодекса на труда от 1951 г. Наречената вече комисия за трудови спорове (КТС) разглежда всички трудови спорове, неотнесени изрично към подведомствеността на друг орган (чл. 365 КТ, ред. 1986 г.). Другите органи, които могат да разглеждат трудови спорове, са: 1. съдът (чл. 366 КТ, ред. 1986 г.) – определени трудови спорове са в изключителната

държава и право 1944-1989. София: НБУ, 2016, както и съответните раздели в университетските курсове по българско конституционно право.

Съвременен прочит на политическата история на България в периода 1944-1989 г., на фона на която се развива и българското право, в т.ч. и българското трудово право, вж. ВАЧКОВ, Д. Пътят на комунистическата партия към властта (1939-1944) и ГРУЕВ, М. Политическо развитие на България през 50-те – 80-те години на XX век. – В: История на Народна република България. Режимът и обществото. Авт. колектив. Състав., обща ред. и предговор Ив. Знеполски. София: Сиела и Институт за изследване на близкото минало, 2009, 91-179.

²⁴ ЖИВКОВ, Т. Основни положения на партийната концепция за новия Кодекс на труда. Утвърден от пленума на ЦК на БКП, състоял се на 29 и 30 ноември 1982 г. София: Партиздат, 1982, с. 16, с. 127.

Вж. за това в правната литература МРЪЧКОВ, В. За подхода при изработването и обхвата на новия Кодекс на труда. – В: Социалистическо право, 1983, № 5, 3-18; **от него**: Партийната концепция за новия Кодекс на труда. – В: Правна мисъл, 1983, № 2, 17-26; ГЕНОВСКИ, М. Конституция на трудовите отношения при зрелия социализъм. – В: Научен живот, 1983, № 1, 1-2; ГЕОРГИЕВ, Г. Основните положения на партийната концепция за новия Кодекс на труда като социално-политическа платформа. – В: Проблеми на труда, 1983, № 1, 3-14; ДЯНКОВ, Ив. Трудовата конституция на България (новият Кодекс на труда). – В: Управление на селскостопанската и хранителната промишленост, 1986, № 3, 9-12; МЕТОДИЕВ, Б. Основен трудов закон на България (Кодекса на труда). – В: Проблеми на социалния контрол, 1986, № 7, 35-41; МИХАЙЛОВ, Б. Сполучливо нарекохме Кодекса на труда нашата трудова конституция. – В: Проблеми на социалния контрол, 1986, № 7, 10-13.

подведомственост на съда; други трудови спорове са подведомствени на съда, ако няма висшестоящ на предприятието административен орган; трети вид трудови спорове са алтернативно подведомствени на съда; 2. висшестоящият административен орган, чиято подведомственост е уредена в чл. 369, ал. 1 КТ, ред. 1986 г. и включва трудовите спорове относно освобождаване от работа на избран работник; относно уволнение на отговорен работник; относно промяната на мястото и характера на работата на отговорен работник; относно оспорването на наложени дисциплинарни наказания „забележка“, „мъмрене“ и „строга мъмрене“; 3. ръководителят на ведомството съвместно с бюро на централния комитет на професионалния съюз (чл. 369, ал. 2 във вр. с чл. 330, ал. 2, т. 1 КТ, ред. 1986 г.), чиято подведомственост се отнася за трудовите спорове относно уволнение по искане на общинския или окръжния съвет на професионалните съюзи.

По отношение на КТС, която продължава да е основната правораздавателна институция в трудовото правораздаване, се приема, че промяната на наименованието на органа отразява по-точно неговата функция – не помирение на страните на трудовия спор чрез взаимни отстъпки (помирителна комисия), а разглеждане и решаване на спора в съответствие със закона, т.е. упражняване на юрисдикционна дейност²⁵. По правната си същност и КТС е особена юрисдикция.

Персоналният състав на КТС е императивно определен – 3 редовни и 3 резервни членове (чл. 373, ал. 3 КТ, ред. 1986 г.). Премахнато е паритетното начало в състава и дейността на КТС. Тя вече не се състои от представители на администрацията и на профсъюзната организация, а е единен орган, който се избира от общото събрание на трудовия колектив (чл. 373, ал. 1 КТ, ред. 1986 г.).

²⁵ За уредбата на разглеждането на трудови спорове по Кодекса на труда, ред. 1986 г. вж. подробно СРЕДКОВА, Кр. Трудови спорове. – Във: Въпроси на новия Кодекс на труда. София: ДРНЗ „Г. Кирков“, 1986, 75-82; БРАЙКОВ, Ст. Проблеми на трудовото правораздаване по новия Кодекс на труда. – В: Кодексът на труда в действие. София: Профиздат, 1987, 199-202; АНАНИЕВ, А. Трудови спорове. – В: Бюлетин на СЮБ, 1987, № 1-2, 75-84; АНГУШЕВА, В. Някои въпроси на правната уредба на трудовите спорове в новия Кодекс на труда. – В: Бюлетин на СЮБ, 1988, № 4, 35-47; ЙОСИФОВ, Н. – В: МИЛОВАНОВ, Кр., Н. ЙОСИФОВ. Трудово право. Ч. 2. София: НИИПП „Г. Димитров“, 1988, 121-166; **от него:** Комисии за трудови спорове. София: ДРНЗ „Г. Кирков“, 1989.

Мандатът на КТС е 2 години (чл. 374, ал. 1, изр. 1 КТ, ред. 1986 г.). Отзоваването на нейни членове може да стане по реда на тяхното избиране (чл. 374, ал. 1 КТ, ред. 1986 г.). Има и някои нови положения относно процесуалния ред за разглеждане на трудовите спорове в КТС.

Кодексът на труда, ред. 1986 г. не внася съществени промени в процедурата за разглеждане на трудовите спорове от съда. Новост в правната уредба е участието на прокурора в разглеждането на трудовите спорове относно неправилно уволнение (чл. 368, ал. 2 КТ, ред. 1986 г.).

За разлика от първия Кодекс на труда от 1951 г., новият Кодекс на труда, ред. 1986 г. урежда сравнително по-подробно реда за разглеждане на трудовите спорове от висшестоящия административен орган (чл. 363, т. 3 и чл. 389-390 КТ, ред. 1986 г.). Изрично е предвидено субсидиарното приложение на Закона за административното производство от 1979 г. (отм.), с което още веднъж се подчертава административният характер на този ред.

4. За пълнота на изложението отбелязвам, че десетилетия наред в България има и другарски съдилища, създадени и действащи по силата на Закона за другарските съдилища от 1961 г. (отм.)²⁶.

Законът определя в своя чл. 1, ал. 1 другарските съдилища като изборни обществени органи, като следва странната за правна норма декларация (но характерна като идеологическа формула за българското право от този исторически период), че „те са облечени с доверието на колектива и изразяват неговата воля“. С § 2 от Закона за изменение и допълнение на Закона за другарските съдилища от 1975 г. членовете на другарските съдилища са определени и като „представители на обществеността“ (обн., ДВ, бр. 27 от 1975 г.)²⁷.

²⁶ Обн. с Указ № 244 на Президиума на Народното събрание, Изв., бр. 50 от 23 юни 1961 г. Законът има няколко изменения, като през 1991 г. е отменен със Закона за отмяна на Закона за другарските съдилища (обн., ДВ, бр. 105 от 19.12.1991 г.).

²⁷ За този закон, вкл. и включената в него трудовоправна проблематика, вж. ДАНКИН, Цв. Другарските съдилища. София: Профиздат, 1961; ПАПАЛЕЗОВ, Ст. София: НС на ОФ, 1962; СТОЕВ, С. В., П. ЗДРАВКОВ. Другарските съдилища в Народна република България. Компетентност и ред за разглеждане на делата. София: Наука и изкуство, 1962; КАМЕНОВ, Н. Другарски съдилища и помирителни комисии. [София]: Профиздат, 1963; ПАВЛОВ, Ст. Другарските съдилища в Народна република България. София: БАН, 1964; Другарските

Индивидуалните трудови спорове, които са включени в подведомствеността на другарския съд, са уредени в чл. 7, т. 1 и т. 2 от закона. Това са делата за: 1. за нарушения на трудовата дисциплина, като отсъствие от работа, закъснения или преждевременно напускане на работа без уважителни причини, недобросъвестно изпълнение на възложена работа, от което е последвало брак, недоброкачествена продукция или престой, отказ от изпълнение на възложена работа и др. и т. 2. за нарушения на правилата по техническата безопасност и хигиената на труда.

При действието на Кодекса на труда от 1951 г. (отм.) и на Кодекса на труда от 1986 г. (от приемането му до края на 1991 г.), по силата на чл. 12 ЗДС другарският съд може да задължи виновния работник да възстанови причинените вреди „до размерите и при условията на чл. 206 от Кодекса на труда“. В посочения времеви период това е едно от особените производства за осъществяване на ограничената имуществена отговорност на работника. Другарският съд разглежда индивидуален трудов правен спор и съществува паралелна

съдилища в предприятията и учрежденията. [Сб. статии]. Науч. ред. В. Василев, П. Петров. София: Профиздат, 1974 (1975). Съдържа: ИЛИЕВ, Б. Състояние и задачи на другарските съдилища в системата на Българските професионални съюзи; БЪРОВ, Б. Значение и роля на другарските съдилища; ДИМИТРОВ, Д. Компетентност на другарските съдилища в предприятията, учрежденията и организациите; АЛЕКСИЕВ, Н. Ред за разглеждане на делата; АЛЕКСИЕВ, Н. Решения на другарските съдилища и контрол върху тях; СТЕФАНОВА, А. Взаимоотношенията на другарския съд с администрацията, профкомитета и помирителната комисия в трудовия колектив; Ролята на другарските съдилища за ограничаване на отрицателните явления в нашия живот. [Сб. статии]. Състав. П. Цанков. София: Профиздат [Изд. на Отд. „Идейновъзпителна работа“ на ЦС на БПС], 1978. Съдържа: СТАМАТОВ, Т. Другарските съдилища в изпълнение решенията на Юлския пленум на ЦК на БКП и повишаване настъпателния характер на борбата с отрицателните явления в трудовите колективи; ИЛИЕВ, Б. Ролята и задачите на другарските съдилища за утвърждаване и по-нататъшно развитие на социалистическия начин на живот; ПОПОВ, В. По някои въпроси на компетенциите на другарските съдилища по чл. 7, т. 10 от ЗДС и реда за разглеждането на делата; ЦАНКОВ, П. Другарските съдилища в системата на Българските професионални съюзи и някои нерешени проблеми в дейността им; АЙДАРОВ, Й. Взаимодействието между другарските съдилища, държавните органи и обществените организации в борбата с правонарушенията; ХАБОВА, М., Б. БОГОЛЮБОВ. Задачите на профсъюзните органи и организации за издигане ролята на другарските съдилища в комунистическото възпитание на трудещите се; СТОЕВ, С. Новият Кодекс на труда и другарските съдилища. – В: Социалистическо право, 1986, № 12, 3-11.

компетентност (наричана още изборна или алтернативна) на другарския съд и комисията за трудови спорове по отношение на трудовия спор²⁸. При принципната теза, че другарските съдилища не са органи на правораздаване, а обществени органи за борба срещу противообществените прояви по пътя на убеждението и общественото въздействие (акад. Стефан Павлов)²⁹, в трудовоправната литература се приема, че „специално по делата за осъществяване на ограничената имуществена отговорност на работника другарският съд осъществява държавна правораздавателна функция, т.е. при тяхното разглеждане и решаване той действа като правораздавателен орган, като особена юрисдикция“ (проф. Атанас Василев)³⁰.

III. Правната уредба на разглеждането на трудови спорове, създадена с приемането на Кодекса на труда от 1986 г. има кратък живот – от 1 януари 1987 г. до 1 януари 1993 г. Основните причини за това са две. Първата причина е настъпилата в края на 1989 г. дълбока социално-икономическа промяна в българското общество. Втората причина е приемането на Конституцията на Република България на 12 юли 1991 г. Необходимо е да се посочат конституционните разпоредби, които имат пряко отношение към разглежданата проблематика.

1. Съгласно чл. 117, ал. 1 Конст. съдебната власт защитава правата и законните интереси на гражданите, юридическите лица и държавата. Разпоредбата определя, че съдебната власт по дефиниция е правозащитна. Тя е специализирана в осъществяване на правозащитната функция на държавата. Това е нейното конституционно предназначение. Конституционно установена е всеобхватността на правната защита – както с оглед на обекта, така и с оглед на субекта. Защитими чрез съдебната власт са не само изрично предвидени права, но и произтичащи от закон интереси. Съдебната власт е независима и неин

²⁸ Вж. подробно ВАСИЛЕВ, Ат. Осъществяване на ограничената имуществена отговорност на работника. София: БАН, 1990, 125-149.

²⁹ ПАВЛОВ, Ст. Другарските съдилища в Народна република България, с. 55.

³⁰ ВАСИЛЕВ, Ат. Осъществяване на ограничената имуществена отговорност на работника, 126-127. При действието на Кодекса на труда от 1951 г. вж. така МИРКОВ, Д. Трудово правораздаване, с. 105.

основен носител е съдът (чл. 117, ал. 2, изр. първо Конст.)³¹. И преди допълнението в конституционния текст от края на 2023 г., че основен носител на съдебната власт е съдът, поне за мен, това конституционно положение беше несъмнено. И именно то е един от поводите за настоящото изложение относно съдебната защита на трудовите права.

Характеристиката на съдебната власт като независима, въздигната в конституционен принцип, се разпростира върху организацията и дейността на системата на съдебната власт, както и върху всички, които участват в нейното осъществяване. Прокуратурата и следствените органи са в системата на съдебната власт (чл. 117, ал. 2, изр. второ Конст.). Всички участници при реализацията на съдебната власт – съдиите, съдебните заседатели, прокурорите и следователите, се подчиняват само на закона (чл. 117, ал. 2, изр. трето Конст.). Това единствено подчинение е своеобразен гарант и проявление на независимостта на съдебната власт³².

Съгласно чл. 118 Конст. правосъдието се осъществява в името на народа. Правораздаването се осъществява от Върховния касационен съд, Върховния административен съд, апелативни, окръжни, военни и районни съдилища (чл. 119, ал. 1 Конст.). Със закон могат да се създават и специализирани съдилища (чл. 119, ал. 2 Конст.). Извънредни съдилища не се допускат (чл. 119, ал. 3 Конст.). От логическото, систематическото, историческото и сравнително-правното тълкуване на тези четири конституционноправни норми се извежда един много съществен правен извод. Конституцията изрично обвързва правораздаването единствено със съдебните органи. Тя посочва кой осъществява правораздаването в Република България, като едновременно с това установява видовете съдилища. Правораздаването е държавно-организирана дейност, чрез която се разрешават правни спорове между правни субекти. Конституцията императивно повелява, че това може да се осъществява само от специализиран за това държавен орган – съдът. Това означава, че правораздаването е правосъдие. Съдебната власт се осъществява преди всичко като правосъдна

³¹ Разпоредбата на чл. 117, ал. 2 Конст. беше променена при последните изменения на Конституцията на Република България от м. декември 2023 г. (обн., ДВ, бр. 106 от 2023 г.).

³² Вж. изложението по тези аспекти на конституционноправната уредба на съдебната власт СТОЙЧЕВ, Ст. Конституционно право, 338-349.

дейност. Правосъдието е безспорното и постоянно присъстващо проявление във всички конституционни модели, като в повечето се отъждествява с тази власт. Правосъдната дейност дава най-интензивната и категорична правна защита – чрез нея се решава един правен спор, с което спорното става безспорно³³.

След приемането на Конституцията от 1991 г. и последващото текущо законодателство възникна правната дискусия дали действащата българска Конституция допуска създаването със закон на особени юрисдикции, които могат да правораздават. Конституционният съд на Република България се е произнасял няколко пъти, по различни поводи, относно отделни аспекти на този въпрос. От особено значение е Решение № 6 от 11.11.2008 г. по конституционно дело № 5 от 2008 г. (обн., ДВ, бр. 100 от 21.11.2008 г.). В това свое решение Конституционният съд, след като тълкува разпоредбата на чл. 119 Конст., дава определение на понятието „правораздаване“ в съответствие с очертаните от правото на Европейския съюз рамки, и приема, че правораздаването не трябва да се схваща като „проблем на системата от общи и система от специализирани съдилища“, че осъществяването на правораздаването не трябва да се съсредоточава в точно определена система от съдебни инстанции. Само окончателното произнасяне по правния спор следва да се извършва от съд както в организационен, така и във функционален смисъл. „Формулата, че правораздаването се осъществява единствено от съдилищата е в резултат от преместване на фокуса на разпоредбата на чл. 119 – точният ѝ смисъл не трябва да се изяснява чрез съсредоточване върху факта на изброяването на съдилищата, а като се съобрази цялото ѝ съдържание“. От мотивите в решението на Конституционния съд следва, че към елементите на понятието „правораздаване“, така както то е определено от Съда (1. дейност, насочена към разрешаване на правни спорове по конкретни случаи; 2. по повод на конкретно сезиране; 3. при спазване на определено състезателно производство; 4. в условията на независимост и

³³ За смисловото съдържание на разпоредбите на чл. 117-119 Конст. вж. анализа на проф. Снежана Начева. НАЧЕВА, Сн. – В: Конституция на Република България. Коментар. Авт. колектив с ръков. и науч. ред. проф. д-р Ст. Стойчев. София: Сиела, 1999, 303-310. Вж. и изложението на проф. Стефан Стойчев относно „правосъдието като особена държавновластна дейност, която осъществяват само съдилищата“. СТОЙЧЕВ, Ст. Конституционно право, 359-360. Въпреки изменението и допълнението на чл. 117, ал. 2 Конст. от края на 2023 г., представените становища от двамата цитирани автори не са загубили актуалност.

самостоятелност на решаването), трябва да се прибави и условието спорът да може да бъде решен окончателно от съд, т.е. да бъде осигурен достъп до съд. С други думи, не е необходимо един правен спор да започне своя институционален ход от съд, като е достатъчно съдът да бъде последна инстанция при разрешаването му.

Основният проблем идва от различната терминология, която конституционният законодател е използвал в Глава шеста на Конституцията – в чл. 118 – „правосъдие“, а в чл. 119, ал. 1, чл. 121, ал. 4 и други – „правораздаване“³⁴. По този повод проф. Стефан Стойчев изказва следното становище: „Правосъдието е особен вид правозащитна дейност. Правосъдие осъществяват само съдебни органи. Правораздаването е също правозащитна дейност, но по-широка по съдържание от правосъдието. Правораздаване осъществяват съдът и така наречените особени юрисдикции. Но те не осъществяват правосъдие. В Конституцията се използват като синоними понятията правосъдие и правораздаване. Това е типична терминологическа непрецизност, характерна за нашата Конституция“³⁵. След като представя двете становища в правната доктрина относно съотношението между тези две понятия, проф. Снежана Начева приема, че „най-сетне възможно е и съвсем прозаично обяснение, което е и най-правдоподобното. Конституционният законодател е допуснал за пореден път една неточна словоупотреба и най-добре би било да разглеждаме двата термина – „правосъдие“ и „правораздаване“, като синонимни понятия. Достатъчно основание за това ни дава цялостното съдържание на ал. 1 на чл. 119 Конст.“³⁶. Виж и мнението на проф. Борис Спасов по този въпрос – „Съдилищата осъществяват правосъдие. В чл. 119, ал. 1 се постановява, че съдилищата осъществят „правораздаването“. Всъщност правораздаване се

³⁴ Относно понятието „правораздаване“, включително и за определянето на помирителните комисии по трудови дела и другарските съдилища като „несъдебни правораздавателни органи“, вж. класическата студия на проф. Ж. СТАЛЕВ Правораздаването и неговите видове. – В: Год. СУ. Юрид. фак. Том LXX, 1979 [за 1977], 274-340. Вж. и РАДЕВ, Д. Теория на правораздаването. София: Сиела, 2014.

³⁵ СТОЙЧЕВ, Ст. Конституционно право, с. 338.

³⁶ НАЧЕВА, Сн. – В: Конституция на Република България. Коментар, с. 307; **от нея:** Конституционният модел на съдебната власт в Република България. – В: Юридически свят, 2002, № 2, 37-47.

осъществява не само от съдилищата, но и от несъдебни юрисдикционни органи – особените юрисдикции. Правосъдието обаче е дейност, която могат да извършват само съдилищата³⁷.

Ако приемем, че правосъдие и правораздаване са различни в съдържателно отношение понятия по смисъла на Конституцията, както и това, че Конституцията допуска създаването на особени юрисдикции (несъдебни органи), които могат да правораздават, се поставя и следният въпрос. В конституционноправната норма на чл. 118 Конст. е уредено, че правосъдието се осъществява в името на народа. Съгласно чл. 119, ал. 1 Конст. правораздаването се осъществява от Върховния касационен съд, Върховния административен съд, апелативни, окръжни, военни и районни съдилища. Тези съдебни органи (съдилища) осъществяват правосъдието в името на народа. Следователно, термините „правосъдие“ и „правораздаване“ поне по смисъла на чл. 118 и чл. 119, ал. 1 Конст. са синоними. На следващо място, актовете на правораздаването се мотивират (чл. 121, ал. 4 Конст.), като в първите три алинеи на чл. 121 Конст става въпрос само и единствено за дейността на съдилищата. Следователно актовете на съдилищата се мотивират и следващият правен извод е, че отново и по смисъла на тази конституционна разпоредба под „правораздаване“ в ал. 4 се разбира само и единствено „правосъдие“, т.е. и тук двете понятия са синонимни. Ако приемем, че конституционното изискване за мотивиране на актовете на правораздаването се отнася и за несъдебни актове на правораздаване, постановени от несъдебни органи (особени юрисдикции), се поставя и другият логичен въпрос. Несъдебните органи (особени юрисдикции), които имат право да правораздават, осъществяват ли тази си дейност „в името на народа“? Вярно е, че всички държавни органи, които по действащото законодателство осъществяват правораздавателна дейност в една или друга нейна форма (напр. Комисия за защита от дискриминация, Комисия за защита на конкуренцията и др.³⁸), мотивират своите

³⁷ СПАСОВ, Б. Учение за Конституцията, 91-92.

³⁸ Доктор Николай Николов приема, че Комисията за защита от дискриминация и Комисията за защита на конкуренцията имат класическите функции на особени юрисдикции. НИКОЛОВ, Н. Обща характеристика на комисиите, създадени със закон. – В: Съвременно право, 2008, № 4, 56-57. Срв. ПЕХЛИВАНОВ, К. Централните органи на държавно управление извън системата на изпълнителната власт. – В: Правната наука. Традиции и актуалност. Научна конференция по случай петдесетата годишнина на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 30

актове, защото така изисква законът. Независимо как ще се определи правната същност на актовете, които тези несъдебни органи постановяват – индивидуални административни актове или правораздавателни актове, или и двете правни същности на един и същ правен акт, както и това дали те са особени юрисдикции или нещо друго, тези несъдебни (административни) органи не постановяват актове си „в името на народа“. При издаване на наказателно постановление от административнонаказващият орган, този правен акт също не се постановява „в името на народа“. И накрая – съгласно чл. 123 Конст. в определени от закона случаи в правораздаването участват и съдебни заседатели. Съдебни заседатели има в съда, като членове на съдебния състав, и затова тези заседатели са „съдебни“. В състава на несъдебен орган, който има право да правораздава, логически няма съдебни заседатели. Следователно и в чл. 123 Конст. под „правораздаване“ се разбира „правосъдие“.

Може да се предложи на обсъждане правилността на следния прост логически силогизъм. Приемаме, че „правораздаване“ е по-общото в съдържателно отношение понятие и в този смисъл е родово понятие, което включва в себе си по-частните понятия „правосъдие“ (т.е. правораздаване, което се осъществява от съд) и правораздаване, което се осъществява от несъдебни органи (административни, и дори обществени или държавно-обществени, каквито е имало в миналото, като оставям настрана въпроса за т.нар. частно (лично) правораздаване, което е забранено в демократичното общество, като в правото самопомощта и самозащита са допустими само по изключение, когато са изрично предвидени от закона и в рамките, които законът допуска). Двете по-частни понятия са видове на родовото понятие. Конституцията в своя чл. 119, ал. 1 постановява, че правораздаването се осъществява от Върховния касационен съд, Върховния административен съд, апелативни, окръжни, военни и районни съдилища. Щом като правораздаването се осъществява от изрично и изчерпателно посочените съдилища (като добавим и специализираните съдилища по ал. 2, както и забраната да се създават извънредни съдилища по ал. 3), то следва, че правораздаването се осъществява само от съд. Това означава, че конституционният законодател разглежда „правораздаване“ само и

единствено като „правосъдие“, т.е. като едно единствено понятие, а не като родово понятие, което има и включва в себе си видови понятия. Въз основа на конституционноправната уредба на съдебната власт в Конституцията *de lege lata* не може да се изгради (не съществува) родово понятие за правораздаване, което да включва видови понятия – правосъдие и правораздаване от несъдебен орган, а понятието е едно единствено. По действащата Конституция правораздаването е само и единствено правосъдие (правораздаване от съд), и следователно други възможни органи не могат да правораздават. Следователно се извежда и следващото умозаключение – употребените в различните конституционни разпоредби понятия „правораздаване“ и „правосъдие“ са синонимни понятия, защото правораздаването може да съществува само и единствено под формата на правосъдие. По необходимост следва и изводът, че действащата българска Конституция не допуска особени юрисдикции, т.е. правораздаване от несъдебни органи.

Видно е, че направените съждения ще се обезмислят само след конституционна промяна на съответните разпоредби от Конституцията, като ясно се посочи кои от тях се отнасят до съда и до правосъдието като дейност, и кои имат по-общо смислово значение и се отнасят за правораздаването, и то ако се приеме принципното и изначално положение, че могат да правораздават и несъдебни (административни) държавни органи. В действителност при сегашната конституционноправна уредба на съдебната власт въпросът е не само терминологичен относно използването на един или друг правно-технически термин, но и принципен и по същество. Не считам, че цитираното по-горе решение на Конституционния съд преодолява чрез тълкуване непоследователността в използваната в Конституцията терминология, и въпросът дали в Република България може да се създават особени юрисдикции с право да правораздават (да решават правни спорове) остава открит за дискусия.

В контекста на тези разсъждения, припомням, че съгласно чл. 125, ал. 1 от Конституцията на Народна Република България от 1971 г. съдилищата защитават установения от Конституцията държавен и обществен строй, социалистическата собственост, живота, свободата, честта, правата и законните интереси на гражданите, както и правата и законните интереси на социалистическите организации. Също така, съгласно чл. 125, ал. 3 от Конституцията на НРБ от 1971

г. в пределите на закона съдилищата осъществяват съдебен надзор върху актовете на административните органи и особените юрисдикции. Видно е, че „особена юрисдикция“ е конституционноправно понятие и следователно тази Конституция предвижда възможността текущото законодателство да създава особени юрисдикции. При сравнение на старата и новата конституционноправна уредба на този въпрос, включително и с разпоредбата на чл. 120 от Конституцията на Република България от 1991 г., както и от историческото тълкуване, също следва, че действащата българска Конституция не допуска създаването със закон на особена юрисдикция, т.е. на административен (несъдебен) държавен орган с правораздавателна компетентност.

Въпросът за съотношението между понятията „правораздаване“ и „правосъдие“ е изначален и не само конституционноправен. Той е проблем и на общата теория на правото и на общата теория на държавата³⁹.

Независимо коя от двете тези ще се приеме за правилна – Конституцията не допуска особени юрисдикции, т.е. не допуска възможността със закон да се създават несъдебни органи, които да имат право да правораздават, и втората теза – Конституцията не ограничава текущия законодател да създава несъдебни органи, които да имат правото да правораздават (да решават правен спор), но при условие, че е гарантирана възможността за окончателно произнасяне от съд (достъпа до съдебно разглеждане на правния спор), трябва да се приеме и правният извод, че в Република България съдът е специализираният орган да правораздава, т.е. основната и най-важната правораздавателна дейност е правосъдието. Този извод, между другото, следва недвусмислено и при цялостния добросъвестен прочит на мотивите от посоченото решение на Конституционния съд⁴⁰.

2. От съществено значение за разглежданата проблематика има и разпоредбата на чл. 56 Конст., в която е уредено основното конституционно право

³⁹ Вж. анализа на този въпрос, вкл. за производното съотношение между понятията „правораздавателен акт“ и „юрисдикционен акт“ от проф. Жан Луи Бержел, както и посочената от него литература. БЕРЖЕЛ, Ж. Л. Обща теория на правото. София: ЮЗУ „Неофит Рилски“ и Консултантска агенция „Л-КА“ ООД, 1993, 361-375.

⁴⁰ По тези въпроси вж. и ЗЛАТАРЕВА, М. За пълнотата на правораздавателната власт на съдилищата и за възможността несъдебни органи да правораздават. – В: Юбилеен сборник 20 години Департамент „Право“ на Нов български университет. София: Феня и НБУ, 2011, 193-210.

на защита на гражданите. Това конституционно право придобива особен смисъл и значение в трудовото право, защото по дефиниция работникът или служителът е физическо лице, в т.ч. и гражданин. Тази конституционна разпоредба е била предмет на теоретичен анализ в много научни изследвания⁴¹, като по отделни аспекти на нейното съдържание и значение се е произнасял и Конституционният съд по различни поводи. Най-отчетливи в това отношение са мотивите на Конституционния съд в Решение № 3 от 17.05.1994 г. по конституционно дело № 1 от 1994 г. (обн., ДВ, бр. 49 от 17.06.1994 г., попр. ДВ, бр. 52 от 28.06.1994 г.), където се постановява, че правото на защита е всеобщо право с процесуален характер. Правото на защита е основно, всеобщо, лично право на гражданите. То е средство за защита на други техни нарушени или застрашени права или законни интереси. Конституционната норма на чл. 56, според която всеки гражданин има право на защита, когато са нарушени или застрашени неговите права или законни интереси, е универсално – то е право и на чужденците, които пребивават в Република България. Нормата на чл. 56 действа съвместно с други конституционни норми (право на адвокатска защита от момента на задържането или предявяване на обвинението, право да се обжалват административните актове, право на защита в съда и др.), но тя може да действа и самостоятелно, когато не са предвидени възможности за защита. Както изрично е прието в диспозитива на решението на Конституционния съд, „чл. 56 от Конституцията има непосредствено действие“.

Това, което има значение за настоящия анализ е положението, че едно от основните измерения на правото на защита по чл. 56 Конст. е правото на съдебна защита. Този вид право на защита, което по същество е право на правосъдие, както вече се посочи, е най-ефективната, най-правовата, най-гарантираната, и не на последно място, най-демократичната форма на правна защита на нарушени или застрашени субективни права и правни интереси. Поради дълбоката същност и философия на трудовото право, казаното се отнася с особена сила за трудовите права, и то не само за трудовите права на работника или служителя,

⁴¹ НЕНОВСКИ, Н. Правото на защита по чл. 56 от Конституцията. – В: Правна мисъл, 1994, № 1, 15-18; КИРОВ, В. – В: Конституция на Република България. Коментар, 159-161; НАЧЕВА, Сн. За конституционната защитеност и конституционната защитимост на правото на защита. – В: Съвременно право, 1999, № 4, 18-31.

но и за трудовите права на работодателя, както и на техните професионални организации.

Конституцията на Република България от 1991 г. изрично урежда труда на човека като обществено-икономическа даденост, чрез провъзгласяването на основното социално-икономическо конституционно право на труд и на съпътстващите неговото осъществяване трудови права, както и на правата за неговата защита (чл. 12, ал. 2, чл. 16, чл. 48, чл. 49, чл. 50)⁴². Необходимостта от съдебна защита на тези основни трудови права от категорията на социално-икономическите основни права на човека, която произтича пряко и непосредствено от действието на конституционна норма на чл. 56 Конст., доведе до кардиналните промени в Кодекса на труда от 1986 г. в материята на разглеждане и разрешаване на правните трудови спорове. Както става ясно от анализа в текста, въздействие върху развитието на българското трудово право оказва и юриспруденцията на Конституционния съд чрез упражняване на три от неговите конституционни правомощия (чл. 149, ал. 1, т. 1, 2 и 4 Конст.)⁴³.

⁴² ЙОСИФОВ, Н. Конституционното право на труд и неговото реализиране. – В: Конституционализъмът и съвременното развитие на България. 10 години от приемането на Конституцията на Република България от 12 юли 1991 г. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, 2002, 100-115; СРЕДКОВА, Кр. Трудово право. Обща част, 102-103; МРЪЧКОВ, В. Трудово право, 84-85; **от него**: Субективно право и субективни трудови права. София: Сиби, 2017, 157-172; Социални права на българските граждани. 2 доп. и актуал. изд. София: Сиела, 2022, 75-91; ДРУМЕВА, Ем. Трудовите права са основни права (конституционни аспекти). – В: Юбилеен сборник, посветен на 80-годишнината на проф. д.ю.н. Васил Мръчков. София: Труд и право, 2014, 57-70; ЧОЧОВА, М. За правото на труд като част от фундаменталното право на достойнство. – В: Тридесет години България в Съвета на Европа – върховенство на правото, демокрация, права на човека. Сб. доклади от юбилейна научна конференция, 30 април 2022 г., Нов български университет. София: НБУ, 2022, 416-425; STAYKOV, Iv. Labour rights – between natural-legal and legal-positivist views about human rights. – In: 11th International Conference on Culture and Civilization, February 22-23, 2022, Mardin, Turkey. Conference Full Texts Book. Edited by Prof. Dr. Mustafa Güçlü. AL FARABI Publishing House, 2022. Issued: 10.03.2022, p. 186-201, електронна книга на интернет адрес https://www.europenjournal.com/_files/ugd/614b1f_a1764e8b829e414399c96c5fe02cddc3.pdf [електронен ресурс].

⁴³ Вж. за това МРЪЧКОВ, В. Защита на основните трудови права от Конституционния съд. – В: Правната наука – традиции и актуалност. Пловдив: Унив. изд. „П. Хилендарски“, 2012, 115-123; СТАЙКОВ, Ив. Прилагането на конвенциите на Международната организация на труда в практиката на Конституционния съд на Република България. – В: Съвременно право, 2010, № 6,

3. Оправосъдяването на трудовото право чрез съдебната защита на трудовите права на работниците и служителите произтича и от международноправните задължения на Република България. Съвременното международно право признава и защитава като едно от основните права на човека правото на справедливо правосъдие – правото на справедливо и публично разглеждане на делата от компетентен, независим и безпристрастен съд, установен със закон. То има правна уредба в чл. 14, ал. 1 от Международния пакт за граждански и политически права на ООН от 1966 г.⁴⁴ и чл. 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи на Съвета на Европа, подписана в Рим на 5.11.1950 г.⁴⁵ Тези два международноправни акта (универсален и регионален) са ратифицирани от Република България, влезли са в сила за страната, обнародвани са в „Държавен вестник“ и съгласно чл. 5, ал. 4 Конст. са част от вътрешното право и имат предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които им противоречат. Чрез създаването на правната уредба в Кодекса на труда на съдебното разглеждане на трудови спорове, нашата страна не само изпълнява поето международноправно задължение, но така се нареди и сред демократичните държави по отношение на признаването и защитата на основните права на човека⁴⁶. Необходимо е да се отбележи, че Република България се присъединява към Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи едва през есента на 1992 г., което е пряко следствие на започналите вече демократични промени в обществото и държавата. Присъединяването към този европейски

27-54; ЧОЧОВА, М. Конвенциите на МОТ в практиката на Конституционния съд на Република България. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и напред. Сб. с доклади и научни съобщения от Международната научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването на МОТ, 27-28 юни 2019 г. София: БАТПОС, Сиби, ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“, ИДП при БАН, МТСП, ИК „Труд и право“, и др., 2020, 108-115.

⁴⁴ Приет и открит за подписване на сесията на Общото събрание на ООН от 16.12.1966 г., заедно с Международния пакт за икономически, социални и културни права. Двата Пакта са ратифицирани с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. и са обнародвани в ДВ, бр. 43 от 1976 г.

⁴⁵ В сила от 3.09.1953 г. Обн., ДВ, бр. 80 от 1992 г., изм. ДВ, бр. 137 от 1998 г.

⁴⁶ За значението на тези два многостранни международни договора в областта на националното и международното трудово право вж. МРЪЧКОВ, В. Международно трудово право. София: Сиби, 2000, 89-91, 94-95.

международноправен акт става по време на обсъждането на съществените промени в Кодекса на труда, а неговото обнародване в „Държавен вестник“ става непосредствено преди приемането и обнародването на Закона за изменение и допълнение на Кодекса на труда.

Признаването от Конституцията от 1991 г. на примата на международното право пред вътрешното национално законодателство е друг аспект на въздействието на тази Конституция върху националната правна система. В частност, е видно въздействието на основния закон в тази насока и върху прогресивното развитие на българското трудово право по отношение на разисквания въпрос.

4. Наскоро след приемането на Конституцията от 1991 г. и преди приемането на промените в Кодекса на труда от м. ноември 1992 г. в трудовоправната литература се повдига въпросът за съдебната защита на трудовите права⁴⁷. Направените промени в трудовия кодекс от края на 1992 г. (обн., ДВ, бр. 100 от 10.12.1992 г.), чрез съдебната защита на трудовите права, оправосъдиха цялото трудово право, което беше пряка и непосредствена последица от действието на посочените разпоредби от Конституцията от 1991 г.⁴⁸ Тази голяма новелизация на Кодекса на труда доведе до значително намаляване на специалната правна уредба, защото беше отменена онази нейна част, която уреждаше устройството и процедурата за разглеждане на трудовите спорове. От 42 законови разпоредби в Глава осемнадесета на Кодекса на труда, ред. 1986 г., които уреждаха трудовите спорове, бяха отменени 35 и останаха да действат само 7 разпоредби (към днешна дата са 6 разпоредби, поради отмяната на чл. 363 в края на 2002 г. (ДВ, бр. 105 от 2002 г.). Но не тази количествена характеристика на извършеното изменение на кодекса в материята на правната уредба на индивидуалните трудови спорове е съществената. По-важна и кардинална е качествената

⁴⁷ Вж. СРЕДКОВА, Кр. Предимства на съдебната защита на трудовите права на гражданите. – В: Практическо право, 1992, № 1, 37-39.

⁴⁸ Голямата новелизация на Кодекса на труда от м. ноември 1992 г. обхваща всички институти на българското трудово право. Вж. анализ МРЪЧКОВ, В. Измененията в Кодекса на труда и преходът към пазарна икономика. – В: Закон, 1993, № 2, 11-23; **от него:** Основните изменения в Кодекса на труда от месец декември 1992 г. Науч. ред. Николай Вачев. София: Персонал-Консулт ЛД, 1993, 74 с.; СРЕДКОВА, Кр. Измененията на Кодекса на труда и договорното регулиране на работното време. – В: Закон, 1993, № 2, 24-30.

характеристика на промяната, която се изразява именно в оправосъждаването на разглеждането на трудовите спорове. В своята същност и философия промяната се изрази в отнасянето на трудовите спорове в подведомствеността на съдилищата за разглеждане по общия процесуален ред, установен в Гражданския процесуален кодекс⁴⁹. Съгласно чл. 360, ал. 1 КТ (заглавието на разпоредбата е именно „Подведомственост“) трудовите спорове се разглеждат от съдилищата. Те се разглеждат по реда на Гражданския процесуален кодекс, доколкото в този кодекс не е предвидено друго⁵⁰. Чрез съдържанието на тази разпоредба съдебната защита на трудовите права, като най-съвършена с процесуалните си гаранции, които съдържа, разпростря за първи път и изцяло своето действие и върху защитата на трудовите права. Приетата преди година и половина по-рано от голямата новелизация на Кодекса на труда българска Конституция от 1991 г., пряко въздейства и намери конкретно проявление в текущото трудово законодателство, в т.ч. и по отношение на тук анализираната проблематика. Така се стигна и до конституционализирането на българското

⁴⁹ За сега действащата правна уредба на реда за разглеждане на индивидуални трудови спорове по гл. XVIII от Кодекса на труда (чл. 357-362) вж. подробно МРЪЧКОВ, В. Трудово право, 726-735; ВАСИЛЕВ, Ат. Трудово право. Бургас: Бургаски свободен университет, 1997, 543-559; **от него:** В: МРЪЧКОВ, В., Кр. СРЕДКОВА, Ат. ВАСИЛЕВ, Ем. МИНГОВ. Коментар на Кодекса на труда. 13. прераб. и доп. изд. София: Сиби, 2021, 1114-1138; **СРЕДКОВА, Кр.** Трудово право на Република България – лекции. Трудови спорове. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1995, 17-30; **от нея:** Трудово право. Специална част. Д. 1. Индивидуално трудово право. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2011, 523-531; АЛЕКСАНДРОВ, А. Индивидуалните трудови спорове – ред за разглеждане и решаване. – В: Труд и право, 2010, № 3, 13-19.

⁵⁰ Другото, което е предвидено в Кодекса на труда, е, че определени индивидуални трудови спорове не се разглеждат от съдилищата (чл. 360, ал. 2 КТ – разпоредба, която през годините има сложна съдба и е предмет на сериозна теоретична критика) – вж. МРЪЧКОВ, В. Трудово право. Специална част, 544-546; **от него:** Трудово право, 727-729; ВАСИЛЕВ, Ат. Трудово право, 551-555; **от него:** В: Коментар на Кодекса на труда. Цит. съч., 1131-1134), както и чл. 361 и чл. 362, които са процесуалноправни разпоредби на международния граждански процес, при трудов спор по повод осъществяване на индивидуално трудово правоотношение с международен елемент (вж. МРЪЧКОВ, В. Трудово право, 730-731; ВАСИЛЕВ, Ат. Трудово право, 555-558; **от него:** В: Коментар на Кодекса на труда, 1134-1138; СРЕДКОВА, Кр. Трудово право. Специална част. Д. 1, с. 526.

трудова право (наред с другите правни отрасли)⁵¹, едно от най-съществените проявления на което, е именно неговото оправосъдяване, т.е. разрешаването на правните трудови спорове (индивидуални и колективни) от съд, т.е. правосъдие по трудови спорове. Още в средата на 90-те години на миналия век, по повод оправосъдяването на разглеждането на трудовите спорове, проф. Васил Мръчков с основание посочва, че „това е **голям напредък** в прогресивното правно развитие на защитата на субективните трудови права. Той бележи **нов период** в развитието на българското трудово право и постави началото на **българското трудово правосъдие**“ (подч. В. Мр.)⁵². Неслучайно до края на 1992 г. в продължение на десетилетия се говореше за „трудова правораздаване“ (виж и заглавията на цитираните в настоящото изследване научни съчинения от този исторически период), докато след приемането на Конституцията от 1991 г. и към днешна дата, трябва да се говори за „трудова правосъдие“.

5. В интерес на истината, трябва да се отбележи, че оправосъдяването на трудовото право, започна още преди приемането на Конституцията от 1991 г. То започна по отношение на един много частен, но съществен аспект, предвид настъпилите дълбоки промени в българското общество в края на 1989 г. Имам предвид приетия още през м. март 1990 г. от Деветото обикновено Народно събрание Закон за уреждане на колективните трудови спорове (ЗУКТС) (обн., ДВ, бр. 21 от 13.03.1990 г., изм. и доп.)⁵³. В него не само се въведе понятието за колективен трудов спор, не само за първи път след десетилетия се използва и се даде легална дефиниция на понятието „работодател“, но се и уредиха способите за доброволно уреждане на колективен трудов спор (глава II от закона), както и стачката, като допустим от закона способ за уреждане на колективен трудов спор чрез сила и натиск (глава III от закона). Законът за уреждане на колективните трудови спорове е приет при действието на Конституцията на НРБ от 1971 г., и то преди нейното първо съществено изменение от м. април 1990 г. (ДВ, бр. 29 от 1990 г.), в която не само не се говореше за работодател, но поради социалистическата същност на тази Конституция, нямаше как да има уредба на

⁵¹ Вж. МРЪЧКОВ, В. Конституционализиране на трудовото право. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. 2. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2007, 59-67.

⁵² МРЪЧКОВ, В. Трудово право. Специална част, 538-539.

⁵³ Вж. анализ у МРЪЧКОВ, В. Уреждане на колективните трудове спорове. – В: Държава и право, 1990, № 8-9, 28-40.

правото на стачка на работниците и служителите по трудово правоотношение. В закона се уреди не само правото на стачка, но и искът за установяване на незаконността на обявена, започнала или завършила стачка, както и процесуалният ред за неговото разглеждане (чл. 17 ЗУКТС). Искът се предявява пред окръжния съд по седалището или местожителството на работодателя (чл. 17, ал. 1 ЗУКТС). Законовата разпоредба е с непроменено съдържание от самото ѝ приемане, затова не обсъждам използваното понятие „местожителство“, което е относимо за работодател-физическо лице. По съществено е, че още към онзи исторически момент, този колективен правен (защото се касае за законосъобразността на упражняването на субективното индивидуално и колективно трудово право на стачка) трудов спор е отнесен в подведомствеността на съда, като при това родово подсъден като първа съдебна инстанция е окръжният съд. Така още през м. март 1990 г. се оправосъди една малка, но много съществена част от българското трудово право, един частен аспект на колективното трудово право, което през годините придоби все по-голямо практическо значение. Впоследствие с приемането на Конституцията през 1991 г. понятието „работодател“ не само стана конституционноправно понятие (чл. 49, ал. 2 Конст.), но и правото на стачка получи своята конституционноправна уредба в чл. 50 Конст. като основно трудово право и се нареди сред другите основни конституционни трудови права на работника или служителя. Видно е как под натиска на динамичните социално-икономически процеси в България от края на 1989 г. и началото на 1990 г. текущото трудово законодателство по необходимост изпревари приемането на новата демократична Конституция от 1991 г., в т.ч. и по отношение на оправосъдяването на трудовото право.

IV. През последните повече от 30 години в трудовоправната литература се разисква и въпросът да бъде направена и следващата решителна крачка в правната уредба на съдебното разглеждане на трудовите спорове. Става въпрос за създаването на трудови съдилища. Конституционното основание за това се съдържа в чл. 119, ал. 2 Конст., съгласно който „със закон могат да се създават специализирани съдилища“. Вече има създадени и действат такива специализирани съдилища – административните съдилища и закрития през 2023 г., но действал в продължение на години, специализиран наказателен съд. В научните изследвания са приведени множество аргументи (от историята и

правните традиции на българското трудовото право, както и от десетилетния опит на развитите европейски държави) за необходимостта от създаване на специализиран трудов съд, който да разглежда индивидуални и колективни трудови спорове⁵⁴. Научната и обществената дискусия в тази насока трябва да продължи.

Оправосъдяването на българското трудово право (съдебната защита на трудовите права) не влиза в противоречие с възможността в трудовото законодателство да се уреждат и всякакви други възможни способи за защита на трудовите права (както на работника или служителя, така и на работодателя) и способи за разрешаване на индивидуални и колективни трудови спорове. Такива са вече уредените в позитивното българско трудово право: оспорване на законността на уволнението пред работодателя (чл. 344, ал. 1, предл. първо КТ); допустимите хипотези на индивидуална самопомощ и самозащита на работника или служителя при нарушени негови трудови права; някои права на синдикалните организации (напр. сигналната функция на синдикалните организации по чл. 406 КТ при констатирани нарушения на трудовото законодателство); медиацията по трудови спорове като извънсъдебен способ за тяхното разрешаване⁵⁵; способите

⁵⁴ Вж. МРЪЧКОВ, В. Трудово правораздаване и трудови съдилища. – В: Юбилеен сборник в чест на професор Живко Сталев. София: Сиби, 2005, 296-326; **от него**: Трудово право, 722-723; ЛАЗАРОВА, В. Актуални проблеми на трудовото правораздаване и необходимостта от създаване на специализирани трудови съдилища. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. 1. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2004, 35-43; СРЕДКОВА, Кр. Необходими промени в реда за разглеждане на индивидуалните трудови спорове. – В: Съвременно право, 2005, № 6, 7-19; ИВАНОВА, Р. Криза в правораздаването. Трудово правораздаване. – В: Юридически сборник на БСУ. Т. 13., 2004, 168-177.

⁵⁵ Вж. подробно СТАЙКОВ, Ив. Медиация по трудови спорове. София: Авангард Прима, 2009; **от него**: Приложимост на медиацията при уреждане на колективни трудови спорове. – В: Сб. доклади от Годишна университетска научна конференция на Национален военен университет „Васил Левски“, 3-4.07.2014 г. Том 7. В. Търново: Изд. комплекс на НВУ, 2014, 67-77; ГЕНОВА, Яр. Извънсъдебни органи и процедури за разглеждане на трудови и осигурителни спорове. – В: Юридически свят, 2013, № 2, 80-92; АЛЕКСАНДРОВ, А. Извънсъдебни способи за решаване на трудови спорове. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. 7. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2015, 231-246; ДИМИТРОВА, А. Приложение на медиацията по колективни трудови спорове. – В: Научни трудове на Русенския университет. Т. 57, серия 7. Правни науки. Русе: ИЦ при РУ „Ангел Кънчев“, 2018, 142-148.

за доброволно уреждане на колективните трудови спорове, трудовия арбитраж, правото на стачка и забраната на локаута по Закона за уреждане на колективните трудови спорове⁵⁶. Наличието на разнообразие от способи за защита на трудовите права и за разрешаване на трудови спорове е в интерес на работниците и служителите, на работодателите, на синдикалните и работодателските организации, и в крайна сметка – на цялото българско общество.

⁵⁶ Относно правната уредба на способите за разрешаване на колективни трудови спорове, освен авторите, посочени в предходната бележка под линия, вж. МРЪЧКОВ, В. Колективни трудови спорове и правото на стачка. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1992; **от него**: Коментар на Закона за уреждане на колективните трудови спорове. София: Сиела, 1994; Трудово право, 872-929; СРЕДКОВА, Кр. Трудово право на Република България – лекции. Трудови спорове, 37-81; **от нея**: Условия и ред за упражняване правото на стачка. – В: Съвременно право, 1991, № 3, 30-37; Посредничество за уреждане на колективни трудови спорове. – В: Информационен бюлетин по труда, 2012, № 11, 21-28; Арбитраж за уреждане на колективни трудови спорове. – В: Информационен бюлетин по труда, 2012, № 12, 18-24; ЙОСИФОВ, Н. Процедури за решаване на колективните трудови спорове в България. – В: Проблеми на труда, 1991, № 2, 50-52; № 4, 58-69; ВАСИЛЕВ, Ат. Трудово право, 559-582; МИНГОВ, Ем. Защита на общия професионален интерес в трудовото право. – В: Юбилеен сборник в чест на професор Живко Сталев. София: Сиби, 2005, 262-278; **от него**: Въпроси на правната уредба на колективните трудови спорове. – В: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. Т. 5. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2011, 205-218; СИМЕОНОВА, Ст. Съдействие за уреждане на колективните трудови спорове от Националния институт за помирение и арбитраж. – В: Труд и право, 2008, № 9, 5-10.